

УДК 339.7.01

Вікторія БЕЗГУБЕНКО-ГНАТИШИН

ГЕНЕЗИС, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ СВІТОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ

Розглянуто й узагальнено сутність та основні теоретичні концепти світових економічних криз. Охарактеризовано причинно-наслідкові зв'язки світових економічних та фінансових криз. Узагальнено еволюцію світових фінансових криз та розглянуто основні їхні наслідки для світової економіки. Здійснено періодизацію економічних та фінансових криз з урахуванням їхніх причинно-наслідкових зв'язків. Наведено часові межі та "зони покриття" фінансових криз.

Ключові слова: криза, генезис світових фінансових криз, теорія криз, поширення фінансових криз.

Викторія БЕЗГУБЕНКО-ГНАТЫШЫН

Генезис, причины и последствия мировых экономических кризисов

Рассмотрены и обобщены сущность и основные теоретические концепты мировых экономических кризисов. Раскрыты причинно-следственные связи мировых экономических и финансовых кризисов. Обобщена эволюция мировых финансовых кризисов и рассмотрены основные их последствия для мировой экономики. Осуществлена периодизация экономических и финансовых кризисов с учетом их причинно-следственных связей. Представлены временные границы и "зоны покрытия" финансовых кризисов.

Ключевые слова: кризис, генезис мировых финансовых кризисов, теория кризисов, распространение финансовых кризисов.

Victoria BEZGUBENKO-GNATYCHYN

Genesis, causes and consequences of global economic crisis

Introduction. Crises accompanied mankind throughout history development. There are allegations that the global financial crisis first emerged in the first century BC. At the beginning of a crisis characterized by its local impact, but it was limited outside of one or more countries, and already in the XXI century, thanks to the development of globalization, became international, global. For centuries, the crisis began to include not just economic or financial sector, as manifested in the political, environmental, social, military threats and conflicts.

The scope, course and consequences of each subsequent crisis economies is increasingly devastating and long lasting. Because historically, humanity seeks not only to carry out effective policies to overcome the crisis, but also to be able to anticipate and react to background of another crisis.

Purpose. *The article is a synthesis of theoretical approaches to defining the essence of crisis, their root causes, and the review and analysis of the history of crises and their causal relationships.*

Results. *Multivariate and many factors of interpretation of economic crisis (including financial) is the intertwining of their various components and originality in different countries and in different historical times under the influence by external and internal factors. The economic crisis of the twentieth century were characterized by the spread of the crisis only in the range of one to a few countries, but with time and the spread of globalization, including financial, crisis began to acquire an international character.*

Throughout history there has been a considerable variety of crises. During the years 1975-1997 the International Monetary Fund recorded more than 54 150 foreign currency and debt crises in more than 50 countries.

The historical aspect of the general crisis most notable are: during the First World War – the 19 countries with the decline in consumption of 24%; The Great Depression – has captured 18 countries, the fall in consumption was 19%; during World War II – 22 of the 35 countries failed with an average drop in consumption by 35%.

Conclusion. *Summing up the above should summarize that: crisis accompany mankind throughout the history of its development; in economic and financial sciences generally still not established understanding of the nature, causes and likely consequences of the crisis for the economies of the world; general feature of modern crises is their unpredictability and global; the lack of effective mechanisms for crisis prevention, poor functioning of international financial institutions, the presence of massive financial speculation and virtualization of world economy create favorable conditions for distributing and generating crises in the world.*

Key words: *crisis, the genesis of the global financial crisis, the theory of crises, spread of financial crises.*

JEL Classification: F44, F51, G01.

Постановка проблеми. Кризи супроводжують людство протягом усієї історії розвитку. Існує думка, що перша світова фінансова криза виникла у першому столітті до нашої ери [5]. На початку свого виникнення кризи характеризувались локальним впливом, оскільки були обмежені кордонами однієї або кількох країн. Проте вже у XXI ст., завдяки розвитку глобалізаційних процесів, набули міжнародного, глобального характеру. Кризи стали охоплювати не лише економічну чи фінансову сферу, а виявлялись і в політичних, екологічних, соціальних, військових загрозах та конфліктах.

Масштаби, перебіг та наслідки кожної наступної кризи для економіки країн є все більш руйнівними та довготривалими. Тому історично людство прагне не лише здій-

снювати ефективну політику подолання кризових явищ, а й бути здатним передбачати і вчасно реагувати на передумови виникнення чергової кризи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні концепти, основні причини та наслідки світових фінансових криз слугують об'єктом дослідження для міжнародних аналітиків, зарубіжних і вітчизняних вчених. Серед великої кількості досліджень західних економістів слід виокремити роботи Г. Мінські, М. Фрідмена, М. Бордо, Р. Дорнбуша, Ф. Мішкіна, С. Фішера, Й. Шумпетера. Кризові явища у світовій економіці досліджували такі вітчизняні вчені, як: М. Туган-Барановський, Є. Варга, О. Барановський, А. Гальчинський, В. Гесць, А. Мельник, Ю. Василенко, Н. Кравчук, З. Луцицин, А. Філіпенко, А. Чухно, С. Юрій та інші.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності криз, їхніх основних причин, а також розгляд і аналіз історії розвитку криз та їхніх причинно-наслідкових зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криза – багатогранне та дискусійне поняття, яке до сьогодні не має єдино визначеного трактування. До найбільш загальних визначень криз належать: різка зміна звичайного стану речей, злом, загострення становища; періодичне перевиробництво товарів, що призводить до різкого загострення всіх суперечностей економіки країни: скорочення виробництва, розладу кредитних та грошових відносин, банкрутства фірм, масового безробіття і зубожіння населення [1, 586].

Сучасна економічна теорія розглядає кризу як невід'ємну й органічну складову процесу розвитку економічної системи, що базу-

ється на переході одного циклу в наступний або переходу з однієї фази циклу в інший.

О. Барановський виокремлює три підходи до визначення сутності кризи: криза як природний процес у життєдіяльності системи; криза як значна проблема або ситуація з високою ймовірністю негативних наслідків; криза як порушення рівноваги соціально-економічної системи [2, 38].

Багатоваріантність та багатофакторність трактування економічних криз (в тому числі і фінансових) полягає у тісному переплетенні різних їхніх складових та неповторюваності перебігу у різних країнах світу й у різні історичні періоди часу під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів (табл. 1).

Свого часу Є. Варга виокремив наступні теоретичні концепції криз: 1) кризові явища мали місце в усіх суспільних формаціях; цикли і кризи не є особливостями капіталіс-

Таблиця 1

Етапи розвитку теоретичних концепцій криз у XIX-XXI ст.

Роки	Суть теорії	Автор/ розробник
Початок XVII ст. – середина 30-их рр. XX ст.	Економічні кризи неможливі при капіталізмі або вони носять лише випадковий характер, і система вільної конкуренції здатна самостійно їх переборювати. Причини економічних криз в умовах грошового обігу. Причинами і передумовами виникнення промислових криз є витік золота з країни за кордон та розвиток кредиту.	Дж.С. Мілль, Ж-Б. Сей, Д. Рікардо, Ж.-Ш. Сімонді, Р. Родбертус, К. Каутський, Еміль де-Лвель
Середина 30-их рр. XX ст. – 60-ті рр. XX ст.	Економічні кризи (депресія, застій) неминучі в умовах класичного капіталізму і впливають із природи властивого йому ринку. Загальна можливість появи кризи представлена умовою: без обігу грошей і без розвитку їх функцій в якості платіжного засобу була би неможлива і поява кризи. Концепція економічних криз надвиробництва (яка стала основою для багатьох теорій про економічну циклічність).	Дж. Кейнс [3] Р. Гільфердінг [5] К. Маркс [4]
З 60-тих рр. XX ст. до кінця XX ст.	70-80 рр. – представники теорії раціональних очікувань – “Рівноважний діловий цикл”. Рівень безробіття і рівень інфляції – “Політичний діловий цикл”. Вплив на виникнення фінансових та економічних криз спекулятивних операцій. Криза як тимчасове насильницьке вирішення різких протиріч розширеного відтворення, що накопичились. Кожна криза – це новий ступінь, що наближає капіталізм до його краху. Криза як певне явище економічної кон'юнктури, що являє собою сукупність двох хвиль: “підвищення” і “зниження”. Криза розглядається як закінчення фази підйому й початок фази скорочення, і є вихідною фазою економічного циклу.	О.У. Філіпс Є. С. Варга [6] М. Туган-Барановський [7]
Початок XXI ст.	Криза – становище, при якому існуючі засоби досягнення цілей стають неадекватними, у результаті чого виникають непередбачені ситуації й проблеми. Криза – гостра, нестабільна ситуація, що має негативні наслідки. Разом з тим, критична ситуація пов'язана не тільки з руйнуванням, але й з відновленням, розвитком. Криза – це такий стан системи, за якого відбувається динамічна безповоротна трансформація її елементів, втрата звичних зв'язків та порушення збалансованості системи.	Т. Юрьєва [8] О. Демчук, Т. Єфремова [9] О. Маковоз, А. Глазкова [10]

тичного укладу; 2) кризи породжуються не суспільними причинами, а стихійними; 3) причини криз полягають у недоспоживанні; 4) будучи прихильником теорії циклів тривалістю 8–10 років критикував теорію К-хвиль; виділяв “часткові кризи”; 5) криза є проявом функціонування сфери кредиту, а не виробництва (надвиробництво повинно обумовлювати не кризи, а лише скорочення виробництва); кризи можна уникнути за допомогою “регулювання кредиту” (Г. Кассель); 6) причина криз – диспропорційність між окремими галузями виробництва – кризи є випадковими і можуть бути ліквідовані завдяки “плановому господарюванню” в рамках капіталізму; 7) розвиток монополій (картелів та трастів) зменшує анархію, допомагає здійснювати контроль і прогноз стану ринку, зумовлює пом’якшення перебігу кризи [6].

Водночас отримали широкого поширення погляди, згідно з якими кризи обумовлені різкими змінами в поведінці і є результатом зрушень в конкурентних позиціях населення, компаній та держави. Такі зміни чергуються в певному порядку і проходять цикли: біопсихологічні, психологічні, соціальні, політичні, які нашаровуються на економічні цикли. Хвилеподібні зміни спостерігаються у людей, в таких змінах виділено особливі підйоми та спади, що пов’язані з біологічною їхньою природою та соціальною активністю людини. У корпорацій та банків коливання визначаються типом конкурентної боротьби, результативністю менеджменту та загальною кон’юнктурою. В держав причини, що призводять до циклічних змін, зумовлені чергуванням націоналізації та приватизації державної власності, зміною методів, форм, інструментів, інститутів регулювання економіки, переходом від демократії до тоталітаризму та навпаки.

Показово, що економічні кризи до ХХ століття характеризувалися поширенням кризових явищ в незначних масштабах – від однієї

до кількох країн. Проте поширення фінансової, кризи почали набувати світового характеру (табл. 2).

Впродовж всієї історії людства мала місце значна кількість різноманітних криз. Лише впродовж 1975–1997 рр. Міжнародним валютним фондом зафіксовано понад 150 валютних і 54 боргових криз у понад 50 країнах світу.

В історичному аспекті загалом найвідчутнішими кризами стали такі:

- період Першої світової війни – 19 країн зі спадом споживання на 24%;

- Велика депресія – охопила 18 країн, падіння рівня споживання становило 19%;

- період Другої світової війни – 22 із 35 країн зазнали кризи з середнім падінням споживання на 35%.

Професор Оксфордського університету, історик Ф. Кея (Philip Kay) щодо історії виникнення та поширення економічних криз стверджує, що перша в світовій історії фінансова криза виникла ще в Римській імперії в 88 році до нашої ери [12]. Причиною кризи Ф. Кея вважає тісний зв’язок грошових систем Риму і Малої Азії (остання практично повністю входила до складу Римської імперії). Коли в результаті воєн з царями Понта (царства в Малій Азії) були ослаблені “малоазійські гроші”, кредитна криза поширилася на всю імперію [13]. На думку Ф. Кея, ситуація в Стародавньому Римі нагадує останню світову фінансову кризу, що розпочалася у 2008 р. в США.

Проте основними причинами та передумовами виникнення кризи в Римській імперії можна вважати затяжну політичну і, як результат економічну кризи. Часи політичних баталій між Сенатом та демократичними і земельними реформами братів Гракхів (трибунів) спричинили низку економічних, політичних та соціальних змін у суспільстві Римської імперії. Так, довготривала криза рабовласницького устрою стала причиною

Кризи XVIII-XXI століть: тривалість та зона покриття [11, 24]

Роки	Назва кризи	Зони покриття
1788–1792	Економічна криза у Франції	Франція
1820–1825	Перша світова фінансова криза	Англія, країни Латинської Америки
1836–1843	Фондова криза в Англії	Англія
1846–1847	Фондова криза в Європі	Англія, Німеччина, Голландія
1857–1860	Перша світова економічна криза	США, Англія, Німеччина, Франція, частково країни Латинської Америки
1861–1865	Валютна криза в США	США
1873	Друга світова економічна криза	Австрія, Німеччина
1907–1908	Економічна криза	США, Великобританія, Франція, Італія
1914–1918	Міжнародна фінансова криза	США, Великобританія, Франція, Німеччина
1920–1922	Світова банківська та фінансова криза	Данія, Італія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія, США, Великобританія
1929–1933	Велика депресія	США, Великобританія, Франція, Німеччина
1957–1958	Перша пост воєнна світова економічна криза	США, Великобританія, Канада, Бельгія, Нідерланди, та ще деякі капіталістичні країни
1973–1975	Перша енергетична (нафтова) криза	США, Японія, ФРН, Великобританія, Франція, Італія
1987–1991	“Чорний понеділок”, біржова криза	США, Австралія, Канада, Гонконг, Південна Корея
1994–1995	Мексиканська криза	Мексика
1997	Азійська криза	Країни Південно-Східної Азії
1998–1999	Російська криза	Росія
2008–2011	Світова фінансова та економічна криза	США, країни Західної Європи, Росія, Україна

незадовільного стану в економічних відносинах між дрібними та багатими землевласниками. У часи Стародавнього Риму як один із шляхів подолання економічних негараздів використовували військові дії та загарбницькі війни.

В історії розвитку фінансово-економічних криз є безліч прикладів впливу спекулятивних атак на виникнення, перебіг чи ускладнення кризових ситуацій. Так, основною причиною (“тюльпанової лихоманки”) у Голландії на початку XVII ст. стали спекулятивні операції з цибулинками тюльпанів. Небачена раніше квітка, привезена з Туреччини у 1554 р., створила ажіотаж та спровокувала справжню “тюльпаноманію” серед населення Нідерландів. У 1634–1638 рр. як результат

постійно зростаючого попиту на даний товар ціни на цибулини цієї квітки стрімко зростали. Почалися масові торгові спекуляції з метою одержання прибутку на перепродажі. Задля наживи використовували різноманітні маркетингові заходи, які підвищували вартість цибулини. Об'єктами торгівлі ставали не лише самі цибулини, а й майбутні врожаї (була створена спеціальна біржа, де відбувалися торги лише цибулинами тюльпанів). Така неадекватна поведінка учасників ринку в кінцевому результаті призвела до кризи.

Прикладом краху фінансової піраміди та спекулятивного впливу стала криза компанії Південних морів (англ. The South Sea Company) — англійської торгової компанії заснованої у 1711 р. В часи розвитку золо-

тих та срібних копалень на території Мексики, Перу та Чилі Англія змушена була шукати варіанти підтримки власних компаній з торгівлі дорогоцінними металами. Зокрема, метою створення компанії Південних морів було забезпечення виконання права “асьєнто”, тобто виключне право на торгівлю з іспанською частиною Південної Америки (один раз в рік відправлявся один торговий корабель у Мексику, Перу чи Чилі). В обмін на таке монопольне право, компанія зобов'язувалась викупити державний борг Іспанії. Постійно зростаюча вартість та спекулятивні операції з акціями з боку керівників компанії спровокували бульбашку, яка у вересні 1720 р. призвела до краху компанії.

Наприкінці XVIII ст. з поширенням у Європі капіталістичних відносин склалися сприятливі умови для економічних бумів. У провідних країнах Західної Європи і США розпочалась промислова революція, яка дала поштовх до здійснення технічних винаходів, формування класу капіталістів та класу найманих працівників. Зростання обсягів виробництва зумовили необхідність підняття соціальних стандартів та доходів.

Узагальнення основних причин та наслідків криз для економік країн в контексті їх генезису дало підстави здійснити періодизацію криз за їхніми причинно-наслідковими зв'язками.

У 1788–1792 рр. відбулася криза у Франції, основною причиною якої стала неефективна політика абсолютної монархії, відсутність реформ та невдоволення населення на чолі з буржуазією. Франція в другій половині XVIII ст. перебувала під всезагальним свавіллям королівської влади, яка здійснювала феодалні побори та встановлювала необґрунтовано високі податки, обмежувала операції з купівлі-продажу землі. Мали місце розбіжності одиниць міри і ваги в різних провінціях, політичне безправ'я, засилля церкви, а також торговельна угода

з Англією про зниження мита на ввезення англійських промислових товарів, що призвело до масового банкрутства мануфактурних виробництв (як наслідок – поширення безробіття). Все це та інше спонукало до революційних заворушень. Дефіцит скарбниці перевищував 80 млн. ліврів.

Політична криза у Франції загострювалась через небажання та часткову неспроможність монархії зменшити дефіцит і рівень безробіття, збільшити вплив буржуазії на прийняття управлінських рішень. Так, 14 липня 1689 р. у Парижі почалося масове повстання населення і, як результат, захоплення Бастилії, яке стало початком Французької революції.

У 1819 р. вибухнула економічна криза у США. Її причиною стала кредитна експансія, яка спричинила штучний економічний бум. Наслідком кризи стало зменшення виробництва й обсягів кредитування, а також зростання безробіття.

У 1825 р. розпочалася перша міжнародна фінансова криза, передумовою виникнення якої став розвиток в обробці металів за допомогою винайденого токарного верстата. Полегшення процесу виробництва збільшило обсяги торгівлі виробами з дорогоцінних матеріалів та відповідно призвело до необхідності пошуку нових джерел сировини. Вже на початку 1820-тих рр. інвестори – вихідці з Великобританії – ажіотажно почали вкладати кошти в розробку золотих та срібних копалень на території Латинської Америки з метою подальшого постачання сировинних ресурсів на територію Англії (а саме на фондову біржу Лондона).

Бурхливий приплив дорогоцінних металів, індустріальна революція та збільшення грошової маси в обігу призвели до масових спекулятивних операцій на фондовому ринку Лондона. Як результат, фондова криза, виснаживши резерви банку Англії, спровокувала паніку в банківській системі.

Сам банк Англії, збільшивши облікову ставку (з метою стабілізації ситуації з золотими резервами країни) влітку 1825 р., спровокував масові банкрутства та затяжний спад виробництва. Криза охопила не лише Англію, а також країни Латинської Америки, оскільки вони втратили основний ринок збуту дорогоцінних металів, що призвело до зменшення інвестицій, обсягів експорту та доходів бюджетів, спричинивши боргову кризу. На відновлення економіки країнам Латинської Америки знадобилося більше трьох десятиків років.

У 1836–1868 рр. відбулася фондова криза в Англії. Зокрема, 1836 р. виявився невржайним, особливо це позначилось на обсягах зібраної кукурудзи. Поряд з цим в Америці відбувався бавовняний бум, що спричинило приплив капіталу з Англії. Ажіотаж на бавовну з боку інвесторів Великобританії спровокував скорочення міжнародних золотих резервів банку Англії який був змушений (як і у 1825 р.) підняти облікову ставку. Як і в попередній кризі така політика призвела до банківської паніки та фондової кризи в Англії, яка поширилася на Америку та Францію.

У 1847 р. розпочалася фондова криза в Європі, основною причиною котрої став інвестиційний бум на акції залізничних компаній, які були найпопулярнішим активом на фондовому ринку Європи, та поширення спекулятивних операцій з ними. Залізничні компанії не виправдали очікувань інвесторів, деякі компанії збанкрутували. Криза охопила Англію, Німеччину та Голландію. Розпочавшись на фондовому ринку, розповсюдилась на банківську систему та призвела до банкрутства значної частини банків, пізніше поширилась на залізничний транспорт, вугледобування, металургійну сферу та бавовняне виробництво. Фондова криза в Європі в 1847 р. вважається причиною та передумовою виникнення першої світової економічної кризи 1857 р.

У 1857 р. розпочалася перша світова економічна криза у в Північній Америці. Вона мала глобальний характер (охопила Англію, Німеччину, Францію, країни Латинської Америки, Швецію, Норвегію, Данію, частково Росію та ін.). Причиною стали масові банкрутства залізничних компаній, які спровокували крах на фондових ринках і кризи банківської системи.

У 1861 р. вибухнула валютна криза в США, яка була спровокована Громадянською війною (1861–1865 рр.) між Північчю і Півднем Америки і не виходила за межі країни. Конфлікт розпочався ще у 1860 р. з обранням президента А. Лінкольна і полягав у недовірі до республіканської адміністрації президента з боку Південних штатів (війна завершилась перемогою Півночі і скасуванням рабства). Валютна криза тривала впродовж Громадянської війни і полягала у неспроможності уряду Америки погасити позику, яку надали американські банки, в результаті виникла криза ліквідності банківської системи.

У 1873–1878 рр. відбулася друга світова економічна криза (найтриваліша в історії криз), що розпочалася в Австро-Угорщині (м. Відень), пізніше охопила Німеччину, країни Європи та США. Передумовами виникнення кризи стали: швидкий розвиток економічних і фінансових систем у Німеччині та Австро-Угорщині (“грюндерський бум”), значні позики Англії Латинській Америці, зростання спекулятивних операцій на ринку нерухомості Німеччини та Австро-Угорщини, що були спровоковані підвищеною активністю на ринках та надто великими обсягами незабезпечених кредитів на нерухомість.

Напередодні у Німеччині відбувалися події, що мали вирішальне значення для країни: у 1871 р. була створена Німецька імперія (об'єднання окремих німецьких держав), що дало поштовх до економічного розвитку. Перед початком кризи ціни на

нерухомість стрімко зростали, і в Австро-Угорщині була створена значна кількість акціонерних банків, що спеціалізувалися на іпотечних кредитах. Наслідком кризи стало банкрутство 61 банку, 116 промислових підприємств і 4 залізничних компаній; більше ста акціонерних товариств перебували в стадії ліквідації.

У 1890 р. розпочалася криза банку Baring (банкрутство найстарішого англійського банку Baring). Щоб провести санацію та подолати валютну кризу, банк Франції та Російський центральний банк надали банку Baring значні кредити. Загалом, банк Baring здійснював регулювання рівня відсоткової ставки та надавав кредити приватним банкам Англії. Саме завдяки підтримці банків Франції та Росії банку Англії вдалося запобігти кризі банківської системи. До 1893 р. криза поширилась на США та Австралію.

На межі XIX–XX ст. відбулася економічна криза 1900–1901 рр., яка розпочалася одночасно в Російській імперії та США і вразила металургійну, вугледобувну, нафтодобувну промисловість та виробництво електротехнічних виробів. В результаті кризи в Російській імперії збанкрутувало декілька банківських дворів. Пізніше криза поширилась на Англію та інші європейські країни, вразивши текстильну, хімічну, машинобудівну та інші галузі промисловості. Оскільки криза в західноєвропейських країнах розпочалась пізніше, то і тривала вона довше – до 1903 р.

1907 р. ознаменувався кризою фондової біржі Нью-Йорку, особливістю якої стало банкрутство банків, що було зумовлено використанням нових фінансових інструментів. Основна причина – підняття банком Англії у 1906 р. дисконтної ставки з 3,5 до 6% з метою поповнення золотих резервів. Це рішення спровокувало значний вплив капіталу з Нью-Йоркської фондової біржі, що спричинило обвал цін на акції. З США та

Англії криза поширилась на Францію, Італію та ін., в загальному уразила 9 країн.

У 1914 р. розпочалася міжнародна фінансова криза, основною причиною якої стала Перша світова війна, що тривала до 1918 р. Результатом війни стала зміна політичної карти Європи: розпад Австро-Угорської імперії, утворення Чехословаччини, Югославії та Радянського Союзу, здобуття незалежності Угорщиною, Фінляндією, Латвією, Литвою, Естонією та Польщею.

Криза, що виникла внаслідок військових заворушень, була спричинена розпродажем паперів іноземних емітентів урядами країн-учасниць війни, а саме США, Великобританії, Франції та Німеччини, для фінансування військових дій. Криза розпочалася одночасно у кількох країнах. Завдяки своєчасним інтервенціям центральних банків США, Великобританії та інших країн вдалося уникнути банківської паніки та пом'якшити наслідки кризи.

Серед найбільш відчутних наслідків світової фінансової кризи 1914 р. були: валютні і банківські кризи (1920–1921 рр.) у Данії, Італії, Фінляндії, Голландії, Норвегії, США та Великобританії, а також масові страйки (як наслідок післявоєнної демобілізації, відсутності робочих місць, низької заробітної плати при тривалому робочому дні).

У 1929–1933 рр. – Велика депресія – найглибша, найдовша і найбільш руйнівна світова криза XX ст., яка охопила країни Західної Європи та США. Великій депресії передували 10 років економічного піднесення та соціальної активності. Так, впродовж 1920-тих рр. відбувалось поступове зростання цін на акції та прибутків компаній США, зростав національний дохід. Проте, 24 жовтня 1929 р. (“Чорний четвер”) на фондових ринках Нью-Йорка відбулося різке падіння курсу акцій на 60–70% (спричинене грою учасників ринків на зниження), що спровокувало початок кризи та зниження

ділової активності, знецінення активів. Як результат, закрилися заводи, банки, зростає чисельність безробітних. Загальна кількість збанкрутілих банків перевищувала 5 тисяч. Свого дна криза досягнула у 1933 р., коли мільйони дрібних вкладників втратили свої заощадження.

Затягну тривалість кризи пов'язують з неефективним управлінням президента США Г. Гувера. Лише Ф. Рузвельт, скасувавши золотий стандарт у 1933 р., зумів стабілізувати економіку Америки, посилюючи вплив держави на ринкові процеси та поширити експортні можливості американського капіталу. Наступні антикризові заходи президента Ф. Рузвельта стосовно допомоги бідним та формування зайнятості, а також проекти щодо відновлення промисловості дали поштовх до економічної стабілізації та поступового розвитку США.

Деякі іншими є твердження засновника циклічної школи, російського вченого М. Кондратьєва, щодо причин виходу США із доби Великої депресії. На думку вченого, основною причиною закінчення кризи стало масове військове виробництво, стимульоване потребами Другої світової війни. Це дало поштовх обґрунтуванню нової кондратьєвської "довгої хвилі" економічного розвитку післявоєнної доби.

Перша повоєнна світова фінансова криза, яка охопила США, Канаду, Великобританію, Бельгію, Нідерланди та інші країни, відбулася у 1957–1958 рр. Виробництво промислової продукції знизилось на 4%, а кількість безробітних досягла майже 10 млн. чол.

У 1973 р. розпочалася енергетична криза, причиною якої стало зниження видобутку нафти країнами ОПЕК, зменшення експортування даного ресурсу США та країнам Західної Європи та підняттям цін на нафту з 3 до 12 (1974 р.) доларів за барель нафти. "Каменем спотикання" в енергетичній кризі

1973 р. став Ізраїль, а саме арабо-ізраїльський конфлікт. Оскільки Палестину підтримував арабський світ, а Ізраїль – Сполучені Штати Америки, то країни ОПЕК (Ірак, Іран, Кувейт, Саудівська Аравія, Венесуела, Катар, Індонезія, Лівія, Об'єднані Арабські Емірати, Алжир, Нігерія, Еквадор, Габон) вирішили не допомагати США, які були на боці їхнього ворога.

Як відомо, держава Ізраїль була офіційно визнана незалежною лише у 1948 р., хоча історія її формування розпочалась ще з 1918 р. Після Першої світової війни конфлікт між арабським та єврейським народом щодо території Палестини загострився на основі релігійних та культурних відмінностей.

Вже наступного дня після проголошення незалежності Ізраїлю, розпочалася перша арабо-ізраїльська війна ("Війна за незалежність", 1948 р.), а далі були "Шестиденна війна" (друга арабо-ізраїльська війна 1967 р.), "Війна на виснаження" (третя війна 1967–1970 рр.) та "Війна Судного дня" (1973 р.).

Війна Судного дня тривала між Ізраїлем, Єгиптом і Сирією впродовж 18 діб. Конфлікт був завершений згідно з резолюцією ООН. Ця війна мала значні наслідки для багатьох країн, як учасниць (країни Близького Сходу), так і країн-партнерів. Окрім військових дій з боку країн-членів ОПЕК (а саме Саудівської Аравії та Ірану) були застосовані економічні та політичні методи впливу на союзників Ізраїлю за допомогою припинення поставки нафти до США та Західної Європи.

В результаті етнічного, релігійного, політичного та військового конфлікту, а пізніше енергетичної кризи виникла економічна криза 1973 р., яка розпочалася з США і за масштабами охоплення, глибиною та руйнівною силою була схожа до показників негативного впливу кризи у роки Великої депресії (охопила США, Францію, Італію, Німеччину, Японію та Великобританію). У

США та Франції показники промислового виробництва знизились на 13% (в Японії – на 20%, ФРН – на 22%, Італії – на 14%). Курси акцій знизилися до 33%, в тому числі Японії – на 17%, Великобританії – на 56%, Італії – на 28%, а кількість банкрутств становила у США – 6%, Франції – 27% (Японії – 42%, Великобританії – 47%, ФРН – 40%).

19 жовтня 1987 р. – “другий Чорний понеділок” – криза, що розпочалася внаслідок падіння американського фондового індексу Dow Jones Industrial на 22,6%. У 1980-их рр. на Нью-Йоркській фондовій біржі більшу частку (понад 50%) операцій здійснювали великі інституційні інвестори, які часто провадили спекулятивні операції, що призвело до колосального розриву між показниками фондової біржі та економічно обґрунтованими показниками. Досягнувши свого піку, ціни на акції почали стрімко падати, що призвело до падіння індексу та наступного краху на фондовому ринку. Вслід за Америкою криза охопила фондові ринки Австралії, Канади, Гонконгу. Вчені, характеризуючи кризу 1987 р., стверджують, що, окрім падіння фондового індексу, на глибину та масштаби кризи вплинула і “стадна поведінка” інвесторів фондового ринку. Проте гіркий досвід даної кризи (при падінні Dow Jones Industrial на 508 пунктів) сприяв запровадженню на фондових ринках багатьох країн світу “правила переривання торгів”, який реалізується у випадку, якщо індекс падає більш ніж на 350 пунктів.

Кілька наступних криз мають регіональний характер, проте мають інтерес їхні причинно-наслідкові зв'язки.

Зокрема, у 1994 р. розпочалася Мексиканська криза, що характеризувалася непередбачуваністю і була першою кризою нового типу. Це приклад криз, характерних для економік країн, що розвиваються в умовах глобалізації. Криза продемонструвала взаємозалежність та взаємовплив по-

літичних і фінансових чинників. Напередодні кризи Мексика стабільно розвивалась, відбувався приріст ВВП, покращувались позиції країни на світових ринках, впроваджувались процеси приватизації, почав активно розвиватись фондовий ринок (завдяки приватизації виробничих підприємств), відкрився ринок для іноземних інвесторів. Мексику першу серед Латиноамериканських країн прийняли до ОЕСР.

Поштовхом до кризи стали саме політичні негаразди в країні, що спровокували відтік іноземних інвестицій. Загалом, вирізняють дві групи причин, а саме політичні і фінансові. До політичних причин належать: незадоволення бідних верств населення та намагання змінити політичну владу революційними методами. До фінансових – недосконалість та недостатній розвиток банківської системи, завищений курс національної валюти та високий рівень державної заборгованості [14]. Тривалий розвиток економіки й реалізація урядом Мексики реформ за програмою МВФ не захистили країну від непередбачуваної кризи 1994 р.

Серед найбільш руйнівних наслідків кризи для Мексики варто виокремити наступні: обвал фондових ринків, колосальний відтік капіталу з країни, скорочення обсягів промислового виробництва і, як наслідок, зростання рівня безробіття. Лише завдяки фінансовій допомозі МВФ уряду Мексики вдалося стабілізувати інфляційні процеси та відновити впродовж наступних кількох років економічний розвиток (реалізуючи макроекономічну програму виходу з кризи, серед основних складових якої було збільшення податків (ПДВ з 10% до 15%), збільшення цін на енергоресурси, державне регулювання цін, посилення державного контролю за діяльністю банків та впровадженням політики регулювання грошової маси).

У 1997–1998 рр. відбулася Азійська криза, що охопила спочатку Таїланд, Філіппіни, Індонезію, Малайзію, Південну Корею, а пізніше поширилася на Тайвань, Гонконг та Сінгапур. Характерною особливістю економік цих країн передкризового періоду було те, що з середини 80-тих рр. ХХ століття у них відбувався період піднесення, зростання рівня ВВП та мав місце профіцит бюджетів. Хоч статті платіжного балансу за поточними зовнішніми операціями були дефіцитними, проте це не зупиняло іноземних інвесторів і інвестиційна привабливість Азійських країн була достатньо високою.

На виникнення та перебіг кризи впливали зовнішні чинники: могла бути спровокована Китаєм, який намагався послабити економічний розвиток цих країн і отримати додаткові переваги на азійському просторі; могла стати результатом переходу Гонконгу під юрисдикцію Китаю та зменшенням довіри з боку міжнародного спекулятивного капіталу до азійського фондового ринку; криза – ініційована США з метою підірвати економічний розвиток Азійських країн та призупинити стрімкий економічний розвиток Китаю; була породжена внаслідок комбінації трьох складових: застоєм економіки Японії, фіксацією національних валют до американського долара, малодієвими програмами МВФ щодо відновлення стабільності у постраждалих країнах [15].

Очевидною причиною кризи в країнах Південно-Східної Азії (“азійські тигри”) став перегрів фондового, валютного ринків та ринку нерухомості. Окрім цього – нерациональне та безсистемне використання фінансових ресурсів і перенасичення внутрішніх ринків. Як наслідок, відбулася девальвація національних валют і пізніше масштабний відтік іноземних інвесторів із країни. Поширення відбувалося в результаті ланцюгової дії кризи.

У 1998 р. вибухнула кризи заборгованості в Росії. Передумови та причини сягали ще початку 1990-тих рр. Після розпаду СРСР Росія постійно зазнавала фінансових труднощів, з якими справлялася за допомогою зовнішніх запозичень. Інструментами позик служили державні корпоративні облігації, облігації федеральної позики, еврооблігації та стабілізаційні кредити МВФ, що накопичувались і формували зовнішній борг країни. Ситуацію погіршувало і те, що ціни на нафту та газ (важливий експортний товарі Росії) на світових ринках знизились внаслідок поширення Азійської кризи. З метою уникнення дефолту та девальвації рубля уряд Росії провів комплекс заходів, спрямованих на нормалізацію фінансової та бюджетної політики: призупинення емісії державних казначейських зобов'язань; впровадження 90-денного мораторію за сплатою іноземних кредитів; “ручне керування” курсом рубля; призупинено видачі вкладів.

У 1999–2002 рр. відбулася криза в Аргентині. Основними причинами слугували: зменшення реального ВВП у 1999 р. (зростання відбулося лише у 2002 р.); прив'язка національної валюти до долара США (аргентинські товари втратили свою конкурентоспроможність) в процесі монетарної реформи впровадженій Домінго Кавальйо (міністр економіки Аргентини); пільгові умови для іноземних інвесторів зі звільненням їх від оподаткування до 25 років та масові ухилення від сплати ПДВ; заборона на видачу готівки з депозитів у банках. Як наслідок, у грудні 2001 р. відбулися масові заворушення (Касероласо) та мародерства. Зростання державного боргу призвело до того, що Аргентина змушена була оголосити найбільший в її історії дефолт на суму 132 млрд. доларів США.

Перша світова фінансова криза ХХІ ст. стала найглибшою та наймасштабнішою з

часів Великої депресії. Причин виникнення світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. є декілька, а саме: загострення ситуації на ринку іпотечного кредитування житлового будівництва (надмірне іпотечне кредитування в умовах буму споживчого кредитування); дерегуляція фінансової системи, яку уряд США розпочав проводити ще з 80-тих рр. ХХ ст., та взаємозалежність країн під впливом фінансової глобалізації.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене узагальнимо, що: кризові явища супроводжують людство впродовж всієї історії його розвитку; в економічній та фінансовій науках досі не встановлено загально визнаного уявлення про сутність, причини та ймовірні наслідки криз для економік країн світу; особливістю сучасних криз є їхня непередбачуваність та глобальність; відсутність дієвих механізмів запобігання кризам, неефективне функціонування міжнародних фінансових інститутів, наявність масових фінансових спекуляцій та віртуалізація світової економіки створюють сприятливі умови для поширення та генерування кризових явищ у світі.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. – С. 1736.
2. Барановський О.І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання : монографія / О.І. Барановський. – К. : КНЕУ, 2009. – 754 с.
3. Маркс К. Капітал : в 3-х т. / К. Маркс. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – 2230 с.
4. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
5. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Раздел 4. Финансовый капитал и кризисы / Р. Гильфердинг. – М. : Государственное социальное-экономическое издательство, 1931. – С. 459.
6. Варга Е.С. Экономические кризисы / Е.С. Варга ; под ред. В. Я. Аболтина. – М. : Наука, 1974. – 432 с.
7. Туган-Барановский М.И. Избранное: Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М.И. Туган-Барановский – М. : Наука – РОССПЭН, 1997. – 576 с.
8. Веснин В.Р. Теория антикризисного управления: учебно-практическое пособие / В.Р. Веснин, Т.В. Юрьева. – М. : Евразийский открытый институт, 2010. – 215 с.
9. Демчук О.Н. Антикризисное управление : учеб. пособие / О.Н. Демчук, Т.А. Ефремова. – М. : Флинта, МПСИ, 2009. – 256 с.
10. Маковоз О.В. Теоретико-методологічна сутність кризових явищ в розвитку економічних систем / О.В. Маковоз, А.С. Глазкова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 38. – С. 271–273.
11. Харламова Г. Світові кризи: передбачити чи чекати? / Ганна Харламова // Економіст. – 2014. – № 8. – С. 23–26.
12. Wolfson college. University of Oksford. Dr. Hhilip Kay [Electronic resource]. – Access mode: // www.wolfson.ox.ac.uk/content/1188-dr-philip-kay
13. Професор Оксфорда виявив першу фінансову кризу до нашої ери. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3404/news/1227876334.html>
14. Мельник А.О. Мексиканська криза 1995–1996 років: причини і наслідки / А.О. Мельник // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Сер. “Економічні науки”. – 2009. – Вип. 24., Ч. 2. – С. 237–241.
15. Мельник А.О. Передумови розвитку Азіатської кризи 1997-1998 років / А.О. Мельник // Науковий журнал “Культура народів Причорномор’я. – 2009. – № 172. – С. 169–171.
16. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. – К. : АДЕФ-Україна, 2009. – 392 с.

17. Луцишин З.О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації / З.О. Луцишин. – К. : Видавничий центр “Друк”, 2002. – 320 с.

References

1. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy [Great dictionary of modern Ukrainian] (2009). Kyiv; Irpin: VTF “Perun” [in Ukrainian].
2. Baranovsky, O.I. (2009). *Finansovi kryzy: peredumovy, naslidky i shlyakhy zapobihannya* [Financial crisis: background, consequences and ways of prevention]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Marks, K. (1955). *Kapital* [Capital]. (Vols. 1-3). Moscow: *Hosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury* [in Russian].
4. Keyns, Dzh. M. (1999). *Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneh* [General theory of employment, interest and money]. Moscow: *Helios ARV* [in Russian].
5. Hylferdinh, R. (1931). *Finansovyy kapital. Razdel 4. Finansovyy kapital i krizisy*. [Financial capital. Section 4. Financial capital and crises]. Moscow: *Hosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo* [in Russian].
6. Varha, E.S. (1974). *Ekonomicheskie krizisy* [Economic crises]. Moscow: *Nauka* [in Russian].
7. Tuhan-Baranovskiy, M.Y. (1997). *Izbrannoe: Periodicheskie promyshlennyye krizisy. Istoriya anhliyskikh krizisov. Obshchaya teoriya krizisov* [Favorites: periodic industrial crises. History of the English crises. The general theory of crises]. Moscow: *Nauka-ROSSPEN* [in Russian].
8. Vesnin, V.R. (2010). *Teoriya antikrizisnoho upravleniya: uchebno-prakticheskoe posobie* [Theory of crisis management: teaching and practical manual]. Moscow: *EvrAziyskiy otkrytyy institut* [in Russian].
9. Demchuk, O.N. (2009). *Antikrizisnoe upravlenie: uchebnoe posobie* [Crisis management]. Moscow: *Flinta, MPSY* [in Russian].
10. Makovoz, O.V. (2012). *Teoretyko-metodolohichna sutnist kryzovykh yavlyshch v rozvytku ekonomichnykh system* [Theoretical and methodological nature of the crisis in developing economic systems]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Herald of economy and transport industry*, 38, 271–273 [in Ukrainian].
11. Kharlamova, H. (2014). *Svitovi kryzy: peredbachyty chy chekaty? [Global crisis; predict or wait?]*. *Ekonomist – Economist*, 8, 23–26 [in Ukrainian].
12. Wolfson college. University of Oksford. Dr. Hhilip Kay. Available at: [://www.wolfson.ox.ac.uk/content/1188-dr-philip-kay](http://www.wolfson.ox.ac.uk/content/1188-dr-philip-kay)
13. Profesor Oksforda vyvayyv pershu finansovu kryzu do nashoyi ery [Professor Oxford revealed the first financial crisis before the BC]. Available at: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3404/news/1227876334.html>
14. Melnyk, A.O. (2009). *Meksykanska kryza 1995-1996 rokiv: prychny i naslidky* [The Mexican crisis of 1995-1996 years: causes and consequences]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu Seriya: Ekonomichni nauky – Collection of Cherkasy State Technological University*, 24, 2, 237–241 [in Ukrainian].
15. Melnyk, A.O. (2009). *Peredumovy rozvytku Aziatskoyi kryzy 1997-1998 rokiv* [Background of the Asian crisis of 1997-1998]. *Naukovyy zhurnal “Kultura narodiv Prychornomor’ya” – Scientific journal*, 172, 169-171 [in Ukrainian].
16. Halchynskyy, A.S. (2009). *Kryza i tsykyly svitovoho rozvytku* [Crisis and global development cycles]. Kyiv: *ADEF-Ukrayina* [in Ukrainian].
17. Lutsyshyn, Z.O. (2002). *Transformatsiya svitovoyi finansovoyi systemy v umovakh hlobalizatsiyi* [Transformation of the global financial system under globalization]. Kyiv: *Vydavnychyy tsentr “DrUk”* [in Ukrainian].